

ÀNGEL RUIZ I PABLO, POETA

La celebració del 150è aniversari de Ruiz i Pablo ens ha permès revisar la figura de l'escriptor en tota la seva complexitat i recuperar i estudiar la seva obra, en especial la narrativa que va ser el camp on va brillar més l'escriptor d'es Castell. Avui ens acostarem a la seva poesia, un gènere que ell va cultivar tant en castellà com en català i que presenta diferències fonamental segons quina sigui la llengua en què va escriure els poemes.

Dotat d'una absoluta vocació literària que l'empenyia a tocar tots els gèneres literaris, Ruiz i Pablo va ser un poeta discret que, tanmateix, va produir una obra catalana molt estimable i que es revalorava amb el temps. Com deia Joan F. López Casasnovas "Sempre que hom ha parlat de Ruiz i Pablo, l'ha situat dins aquella categoria força ambigua dels poetes menors, 'Poeta menor, però no adotzenat; -n'ha dit F. d B. Moll- els seus poemes, sense tenir una alenada genial -concedida a tan pocs-, posseeixen autèntica dignitat'. Altres opinions crítiques van també en aquest sentit. Josep M. Llompart, que lloa la prosa de l'escriptor i la vivor dels seus quadros de costums, diu de la seva poesia "En català va publicar, l'any 1911, un volum de poesies que l'acredita de poeta molt digne". Més entusiasme manifesta Manuel de Montoliu en un article publicat a *La Vanguardia* i reproduït el juliol de 1912 a *La voz de Menorca*, que citarem més endavant.

Molt em sembla que a l'hora de parlar de la poesia de Ruiz i Pablo hem de tenir ben presents una sèrie de condicionants o d'eixos que determinaran la seva producció poètica, tant en les formes com en la temàtica, i explicaran segurament la dicotomia que es produeix entre els versos escrits en castellà i els escrits en català, que és on l'escriptor aconseguia aquella alenada poètica que farà perviure la seva obra. I en aquest sentit em sembla molt pertinent una frase que escriu Josep M. Llompart: "Sabé observar amb singular amor i perspicàcia l'estament popular de la seva illa, però li costà de trobar-se ell mateix, principalment en l'aspecte lingüístic". Per a mi, aquest no saber-se trobar ell mateix, o dit d'una altra manera la dificultat que sembla tenir en el moment d'extreure del seu món interior les emocions i les experiències més profundes, determinaran el caràcter de la seva poesia en castellà i pesaran, encara, sobre algunes de les composicions en català que és, en canvi, on es manifesta el poeta més autèntic i més tocat per l'àngel de la poesia, com veurem més endavant. De moment vegem quins són els condicionants que apuntàvem.

Una vida difícil

Ruiz i Pablo no va tenir una vida gens fàcil. Ja des de la infància va haver de patir una situació que l'havia de marcar de manera profunda: l'abandonament de la família per part del seu pare, músic militar, que, a part del dolor moral, els deixava en una delicada situació econòmica que impediria n'Àngel de poder cursar uns estudis als quals hauria conduït de manera natural la seva vocació literària. Més endavant hi haurà altres moments que conformaran el drama personal de l'escriptor. Un serà el seu posicionament ideològic que prest canvià radicalment. Així, si en la seva joventut havia abraçat idees republicanes i s'havia introduït en els cercles republicans maonesos, a més de col·laborar de ben jove amb el diari *El liberal*, quan se'n va a viure a Ciutadella es decanta cap a posicions regionalistes i clarament

conservadores i es produeix un rebuig, explicable, per part de les antigues amistats que el criticaran, a vegades de manera cruel, des la mateixa premsa on ell col·laborava.

Però el moment que constitueix la gran tragèdia personal de Ruiz i Pablo és la mort del seu fill Manuel i el crac financer de 1911 amb la fallida del banc de Maó quan se l'acusa injustament i equivocada d'estafa i desfalc a l'oficina de Ciutadella sense que ningú no surti en la seva defensa. Aquest fet l'obligarà a deixar Menorca on, a pesar de tot l'enyor, ni ell ni la seva dona voldran tornar mai més. (Hem de matisar que Miquel À. Limón ha descobert, a través d'una notícia publicada a *El bien público*, que Ruiz i Pablo va fer un viatge de pocs dies a l'illa amb motiu del casament del seu fill Josep amb Joana Camps, filla del Dr. Camps i Mercadal, l'any 1921. La notícia no fa cap referència a Catalina Manent, la dona del poeta que segurament es devia mantenir ferma en la resolució de no tornar a Menorca)

Totes aquestes circumstàncies havien d'influir, lògicament, en l'obra de Ruiz i Pablo. I ja des de la joventut, perquè les dificultats econòmiques derivades de l'abandonament familiar per part del pare obligarien l'escriptor a un grau molt elevat d'autodidactisme, ja que no arribaria ni a cursar el batxillerat, i possiblement en condicionaria també les seves idees polítiques.

Escriptor bilingüe

Ruiz i Pablo és un escriptor bilingüe i també ho és en poesia. Ja veurem com aquest fet determina la qualitat i el caràcter de la seva obra en vers i, fins i tot, la seva figura com a poeta. Tot i que no ho podem saber amb exactitud, sembla quasi segur que la llengua familiar de Ruiz i Pablo era la castellana. Encara que la llengua de sa mare pogués ser la catalana, el fet que son fos un músic militar castellà no hauria de plantejar dubtes de quina llengua aprengué Ruiz i Pablo abans que el progenitor abandonés la llar familiar. Per la meua part dubtaria molt que rebés un aprenentatge realment bilingüe i, a més, encara davant la mancança del pare, les inèrcies familiars en qüestions de llengua són difícils de canviar. Ho manté així Shaudin Melgar-Foraster, rebesneta de Ruiz i Pablo: "El seus pares no eren menorquins i a casa parlaven castellà. No té res d'estrany, doncs, que escrivís també en castellà, llengua amb la que va escriure molts articles i diverses novel·les breus i que compaginava amb l'obra en català".

També Francesc de B. Moll, comentant aquest fet, escriuria en el seu moment: "ell, que estava tan ben dotat d'esperit d'observació i d'una gracia d'expressió com pocs l'han tinguda, va fer un gran servei a la restauració de la llengua catalana, mostrant les virtuts de la nostra illa com a conservadora d'aquell llenguatge catalanesc que el bon Rei Alfons III ens va dur amb els repobladors, fa prop de set-cents anys. . . Davant el fet d'un home que, amb els seus dos llinatges castellans, cultiva literàriament el menorquí, hauríem de pensar si no és hora que els qui tenim tots els llinatges menorquins treballem per incorporar Menorca al moviment de recuperació de la nostra llengua com a mitjà d'expressió lideraria".

Dit açò, no podem oblidar tampoc el fort procés de castellanització que patí Menorca – fet que li va impedir incorporar-se a la Renaixença – durant tot el segle XIX, després de la integració definitiva de l'illa a la corona espanyola que va representar una interrupció brutal de l'època brillant dels il·lustrats menorquins que, aquests sí, constitueixen una autèntica renaixença, *avant la lettre* i sense romanticisme, amb un projecte intel·lectual i una ambició literària molt superior a la d'alguns elements de la renaixença al Principat. Ruiz i Pablo, per tant, es trobaria

immers dins el procés de castellanització que s'imposà durant aquell segle i en un ambient literari reclòs de portes endins.

Miquel Àngel Casanovas, que ha estudiat a fons el XIX menorquí, resumeix l'ambient cultural de l'illa amb aquestes paraules: “En la vessant cultural, el domini espanyol tingué conseqüències importants, encara que el canvi de conjuntura s'ha d'anar a cercar més l'any 1782 que no el 1802. La devolució de Menorca després de la pau d'Amiens, en tot cas, accelerà unes tendències que ja s'havien manifestat vint anys abans. És cert que els governants espanyols no imposaren – almenys durant aquests anys – el castellà. Però no ho és menys que la censura i, sobretot, l'autocensura que hagueren de practicar els intel·lectuals menorquins, sotmesos a fortes –encara que subtils– pressions, impossibilità la continuïtat d'aquesta il·lustració d'arrel inequívocament europeista a la vegada que esterilitzaria la creació literària en català”.

Bé, idò, dins aquest ambient social i cultural, tenint com a llengua materna la castellana, i sense els estudis i l'obertura que podia oferir-li una carrera universitària, és encara més admirable l'esforç i la intuïció de Ruiz i Pablo quan decideix escriure una part de la seva obra en llengua catalana amb la qual assoleix el seu verdader geni de poeta que tan enfora li queda en la seva poesia en castellà.

López Casanovas resumia molt bé les característiques d'aquest bilingüisme marcat per la diglòssia: Àngel Ruiz i Pablo... “escriví en castellà les seves novel·les i deixà per al llenguatge dialectal l'expressió dels quadres costumistes, amb els quals paradoxalment se'l coneix més. Amb això no feia altrament que seguir els esquemes del provincianisme imperants. De fet, el reduccionisme dialectal implicava la capitulació de l'idioma propi: fins quasi ahir mateix un exagerat localisme no ens ha deixat veure-hi clar en aquests verals, emmesos en el miratge diglòssic, que atorgava als castellà la pauta de “prestigi”, mentre que l'idioma llur era usat pels menorquins en obretes de caire local, costumista.”

Ideologia regionalista i conservadora

El tercer condicionant que hem de contemplar per entendre la figura del Ruiz i Pablo poeta és el seu pensament regionalista i la ideologia conservadora que abraça, després del breu festeig republicà, quan arriba a Ciutadella, i que pesa de manera decisiva en la seva poesia perquè, entre altres coses, el mantindrà dins un corrent tardoromàntic i el farà enfora del moviment modernista que viu la seva època.

Al llibre *Regionalisme i cultura catalana a Menorca (1888-1936)*, Josep M. Quintana escriu, en parlar del pensament de Ruiz i Pablo: “Però l'actitud d'aquest grup d'intel·lectuals (es refereix als pensadors de la Generació de 98) de pensament avançat, no podia ésser compartida – com es fàcil d'entendre – pels qui creien que el futur del país depenia tan sols del retorn a l'Espanya tradicional, catòlica i gloriosa dels avantpassats. I aquesta –diguem-ho d'entrada– és la posició ideològica d'Àngel Ruiz i Pablo, sens dubte el més destacat exponent de la literatura menorquina d'entre segles”.

Més endavant, el mateix Quintana continua: “Ruiz i Pablo, com escriptor essencialment costumista, parteix d'una concepció ideològica conservadora i tradicional que el priva de

concebre la virtut sense la religió, la qual ha de ser el nord i la guia, no sols de la política, sinó també de l'ideal estètic." I a continuació cita, de la mà de López Casanovas, uns versos del poema "Pregària" on Ruiz i Pablo critica la poesia que no s'adiu als seus plantejaments estètics:

"La virtut escarneixen; se burlen dels altars,
i canten la malícia de les dones impures,
arrossegant pel fang les nobles vestidures
dels fills de la Bellesa, que és lo vostre atribut..."

Aquests versos recorden les paraules que escriu Jacint Verdaguer a *Dietari d'un pelegrí a Terra Santa* sobre la poesia del seu temps (que podem suposar referides a la poesia sorgida de l'obra de Baudelaire, una literatura, la francesa, blasmada amb tota la força per l'escriptor des Castell). Diu Verdaguer:

"A l'àliga dels evangelistes, que prengué el vol al cim d'esta muntanya, veïna de Natzaret, li he demanat que adrece i il·lumine els camins de la poesia moderna, tan plens de fang, de pols, de tenebres, de dubte i desesperació".

L'ideari regionalista és expressat pel mateix Ruiz i Pablo en el text *Conversa familiar sobre es regionalisme* que Fina Salord assenyala com "un dels més interessants i valuosos de l'autor":

"Regionalisme és, en poques paraules, amor a sa terra a on vam néixer, defensa des seus drets, bons usos, costums i tradicions, interessos morals i materials, i ferm desig de veure-la considerada com a germana major d'edat envers de ses demás regions qui constitueixen sa nació, i no com esclava, sinó com a filla també major d'edat amb ses relacions amb s'Estat, o sigui amb es govern de sa mateixa nació. És a dir, que Regionalisme té es seus fonaments asseguts damunt sa penya viva de sa raó i sa justícia, i ses rels beuen sa saba d'un sentiment indestructible, fortament humà, innat en es nostros cors: es sentiment de s'amor a sa nostra terra amb tot lo que en ella es conclou".

Aquests són, per tant, els fonaments ideològics sobre els quals Ruiz i Pablo escriurà la seva obra.

Les poesies en castellà

Els seus inicis poètics seran en castellà i amb una producció ben primerenca que recollirà en un extens volum de més de 200 pàgines l'any 1886, és a dir quan tenia 21 anys, i que publicarà sota el títol de *Poesias*. De totes maneres, ja en aquest llibre es posa de manifest l'interès que té Ruiz i Pablo en la llengua catalana en incloure 5 poemes en català, un dels quals "Sa guitarra" (l'únic escrit amb l'article salat) serà recuperat en el volum *Poesies* de l'any 1911.

El mateix Ruiz i Pablo explica, en diverses ocasions, el seus inicis com a poeta i les influències directes que rebrà durant els anys d'escolarització. Ho fa, per exemple a *Oro y escorias* (1893):

"He de contar aquí cómo, no obstante mi desaplicación y poco apego a los libros de la escuela, cobré afición a la lectura, afición que llegó a picar en desordenada, y, andando los tiempos, en verdadera pasión... el maestro de la escuela se enteró del caso, y empezó a poner en mis

manos libros, en prosa y verso, de Zorrilla, de Aguilera, de Quintana... Tantos fueron, que me pasaba las más horas del día leyendo, y no logré dar abasto a todo lo que me entregaba el buen señor”.

I ho fa també en vers, en el volum *Poesías*, per exemple en la composició dedicada a la memòria d’Andrés Hernández Guasco:

“Y tu solo, mi amigo venerable,
conociste mi afán y me tendiste
tu mano franca y leal...

Quisiste conocerme y me dijiste:
Lee mucho, Ruiz, y escribe luego.
Y yo te obedecí”.

O també en la dedicada a la memòria del poeta romàntic Ruiz Aguilera:

“Era un niño aún, sabía apenas
deletrear de corrido y con soltura:
a leer un poquillo aficionado
vióme el maestro de primeras letras
y puso un día un libro ante mis ojos,
de aquellos que en la tumba reposaban.

Uno tras otro, devoré hasta cuatro
todos del mismo autor, Ruiz Aguilera...”

A pesar però del reconeixement d’aquestes influències (Zorrilla, Quintana o Aguilera), que sens dubte hi són, un dels primers poemes que publica, als 18 anys, al diari *El liberal* mostren també un fort impacte de la lectura de Bécquer, tant en el seu mateix títol “Rima”, com en la imitació de l’estil i les formes del poeta sevillà:

“Cuando en la noche, misteriosa luna,
muestra su faz allà en el cielo azul,
paréceme que veo allí tu nombre
grabado por la luz.

Yo la miro extasiado y amoroso
creyendo que la miras tu también,
y en su contemplación el alma mía
se llena de placer”

Aquesta influència de Bécquer continuarà encara més endavant i es deixa sentir en un poema en català de l’any 1911 :

“Jo l’he vista arraconada
la filosa, preparada
encara amb floc de Ili

i en lo fus una filada
 d'una tasca començada
 dins un segle que finí.
 Com eterna recordança
 tota plena d'enyorança
 la filosa està a un racó.”

Ara bé, la influència de Bécquer, curiosament, no es manifestarà en una producció que canti el sentiment amorós, propi del romanticisme més abrandat, sinó que deriva cap a un sentimentalisme i una sensibleria inacceptables. Per contra, en ben poques ocasions trobam l'expressió amorosa en l'obra poètica de Ruiz i Pablo i encara mai la més mínima carnalitat o sensualitat. La deriva cap a la sensibleria, la mala imitació de determinats models, un patriotisme desfasat, ple de tòpics i grandiloqüent, l'adscripció a un romanticisme tardà i mal paït, fan que aquestes poesies, a diferència de l'obra en català, i atenent-nos només a criteris literaris, no tenguin avui més interès.

En aquest sentit serà útil reproduir uns fragments de la nota que Lluís Casanovas Marquès dedica a Ruiz i Pablo en la seva *Antología poética menorquina*, publicada el 1963:

“Más afecto a la prosa, y contrariamente a lo que ocurre con su poesía dentro de la producción catalana, sus versos castellanos tienen escasa importancia. Una superficial lectura de su libro *Poesías* basta para descubrir sus defectos. Es extraño que él, cuando en su madurez había de mostrarse tan exigente con sus versos catalanes, fuera entonces tan optimista respecto a su deficiente producción poética juvenil. 'Aunque mis versos no son de los mejores, ni mucho menos, no son de los peores que aquí se han dado a luz', dice en el prólogo. Claro que esta afirmación, hecha a los veintiún años, da testimonio de su inquietud renovadora y de una loable ansia de perfección. Estas aspiraciones, unidas a otras cualidades que fue adquiriendo, le convirtieron en el mayor poeta de Menorca, en sus versos catalanes, no en los castellanos”.

Per bé que hi hagi, com diu Casanovas, la joventut que cerca la rebel·lió i que necessita autoafirmar-se, en el seu cas hi manca una sòlida base que les circumstàncies personals li impedeixen de tenir i s'ha d'emmirallar en els models als quals ha tingut accés a l'escola bàsica, fins que no té ocasió d'ampliar les lectures. Per açò serà una revolta fallida perquè es quedarà només en els aspectes formals que, tanmateix, no domina prou, amb uns resultats més tost deficients. O dit en paraules del professor Casanovas “Esta rebelión poética, en lo formal, que le hace detestar las 'notas suaves, la cadenciosa y dulce resonancia', le arrastra insensiblemente a la pendiente del prosaismo, del verso duro o la expresión tosca, que inicialmente no compensa el contenido.”

Els continguts d'aquestes poesies no aconsegueixen superar el llast d'un romanticisme que ja és fora del temps. L'autèntica revolta ve de la mà del modernisme que Ruiz i Pablo considera decadent i critica amb energia, com també atacarà el naturalisme de Zola i en general tot el que ve de la cultura francesa. No serà més endavant que mostri l'evolució de la seva obra poètica, escrita ja en català.

Un exemple de l'opinió que li mereix el modernisme, el trobam en la ressenya que fa Ruiz i Pablo a la *Revista de Menorca* del llibre de poemes *En el àngelus de la tarde* de Marius Verdaguer, publicat el 1909,

“el autor debería dar algo más a la poesía de las cosas vivas, de las pasiones hondas, a la poesía de las rosas frescas y de los mares turbulentos y de las mañanas espléndidas, a la alegría o al dolor vivo y varonil de les hombres que sienten fuertemente el dolor, el amor y la alegría de la vida”.

Per acabar aquest apunt sobre la seva poesia en castellà serà potser interessant veure les diferències que separen una versió del mateix poema escrit primer en castellà i més endavant en català i constatar com l'ànima poètica de Ruiz i Pablo i la volada i l'ambició literària del nostre autor és quan escriu en la nostra llengua que queden de manifest. Es tracta d'un poema on ens ofereix una visió dels artistes com a creadors de la bellesa, com un exèrcit de l'ideal que passa alliberat de les humanes misèries i s'alça sobre el fang i sobre el vici cap a les esferes del sublim.

La primera versió, la castellana, va ser publicada l'any 1904 a la revista *Menorca artística* i es titula simplement “El ideal”. La versió en català (no es tracta d'una traducció sinó d'una reelaboració meticulosa del mateix tema) es titula “L'exèrcit de l'ideal” i és més llarga que la primera i molt més rica en l'expressió i en el treball formal, tot i que manté una certa ampul·lositat. Veurem dues estrofes amb un mateix motiu:

Oh vedlos! Son sus yelmos coronas de laureles,
sus túnicas son blancas y puras como el lirio:
sus armas son la pluma, la lira, los pinceles,
la cruz del misionero, la palma del martirio.”

.....

“No en porten, d'armadures, de llances ni de glavis;
ses túniques són blanques, sos elms ne són de llors;
la palma del martiri, la ploma de los savis,
la lira i la paleta i el verb que esclata als llavis
i enfortaleix les ànimes i encén i enlaire el cors.
Aqueixes són ses armes, que al món donaren vida;
en vers de sang ne ragen la llum de lo sublim;
per elles nostra pensa té un horitzó sense mida,
elles els cors endolcen, per elles fou destruïda
la força de l'abim”

I l'estrofa final, molt significativa:

“Plaza al agosto ejército! Rendidles homenaje
vosotros: pueblos, razas, magnates y realeza!
Plaza, que ellos son honra del humanal linaje!
Paso a los caballeros de la ideal belleza!”

.....

“Pas a l'exèrcit! Plaça! Rendiu-lis homenatge,
vosaltres, pobles, races, rendiu-lis alt honor!
Vosaltres, los que un dia lis féreu tant d'ultratge,
baixau el front! La glòria de tot l'humà llinatge
són eixos, los qui passen cantant Fe, Pau i Amor.”

Ruiz i Pablo aconseguen en català una alçada poètica que no aconseguen en castellà, a diferència de la seva obra en prosa en què manté un mateix nivell tant en una llengua com una altra, a pesar que l'ambició literària és en aquest cas cap a les novel·les en castellà. El final d'aquest poema recorda el lema dels jocs florals: “Fe, pàtria, amor”, amb el canvi de Pàtria per Pau, però és clara la influència que ha marcat l'evolució del nostre poeta, una evolució que es produiria ben prest com demostra un poema que ara veurem.

Presa de consciència de la catalanitat de Menorca

Poc feia endevinar el volum *Poesías* de 1886 que quatre anys més tard Ruiz i Pablo hauria pres plena consciència de la catalanitat de Menorca i hauria aprofundit en les lectures de la nostra tradició literària, entre les quals, ben segur, les obres de Costa i Llobera i de Joan Alcover. El poema al qual em referesc és el que Ruiz i Pablo dedica a Joan Comes i Vidal en ser nomenat bisbe de Menorca que convé molt llegir i que desfà, per si sol, qualsevol interpretació equívoca que es vulgui fer a la figura de l'escriptor.:

*“De l'hermosa Catalunya
n'és vengut nostre Prelat:
si bona pàtria ha deixada
mellora la trobarà.*

Ben vingut siau, lo Bisbe;
ben vengut a nostres llars;
la gran pàtria catalana
per Menorca haveu deixat;
mes no us pesi la venguda,
ben segur no us pesarà,
que no haveu mudat de pàtria:
sols haveu mudat de llar.

Aquí hi trobareu la llengua
d'en Llull i n'Ausiàs March;
aquí, com a Catalunya,
som néts dels almogavars;
en nostre escut també hi lluen
les quatre barres de sang;
aquí, com a vostra terra,
ne tenim casa pairal;

sols que aquí l'hi diem Toro
i allí en diuen Montserrat.”

La declaració no ofereix dubtes i és, per altra banda, del tot coherent amb les idees regionalistes que abraça Ruiz i Pablo. La cita a Ramon Llull i Ausiàs March, dos dels nostres grans clàssics, demostra per altra banda que durant aquests anys Ruiz i Pablo ha llegit i estudiat els nostres escriptors i no té cap dubte, com no podia ser d'altra manera, sobre la unitat de la llengua.

Aquesta presa de consciència serà ampliada l'any 1892 en un viatge de 12 dies que Ruiz i Pablo realitza a Mallorca amb l'objectiu de conèixer i establir relacions amb “els mantenidors de l'art literari” en aquella illa. El viatge li serà de gran utilitat, però no aconseguirà trobar-se amb la majoria d'escriptors que havia pensat: Josep M. Quadrado, Costa i Llobera, Pons i Gallarza, Gabriel Maura... Només ho aconsegueix amb Joan Alcover, amb qui establirà una profitosa amistat i mantindrà una correspondència continuada. De l'estada a Mallorca en sorgirà el llibre *Doce días en Mallorca*, originalment publicat a *El vigía católico* de Ciutadella en forma de cartes.

Del contingut d'aquestes cartes el que ens interessa ara més que la descripció que fa Ruiz i Pablo dels espais físics, són les abundoses referències literàries que contenen i en què apareix la tradició literària en llengua catalana, possiblement un cànon personal del poeta: la *Crònica* de Jaume I, Ramon Llull, Verdaguer (*L'Atlàntida*) i Costa i Llobera (“Lo pi de Formentor”), etc.

La correspondència amb Joan Alcover. Evolució de Ruiz i Pablo com a poeta

La correspondència amb Joan Alcover (que arrenca el 1892 i es manté fins al 1920) mostra l'amistat entre els dos escriptors i el paper de mestre que exerceix el poeta mallorquí que fa, quan convé, una crítica ponderada del treball de Ruiz i Pablo com a poeta, de qui seguirà i valorarà molt positivament l'evolució del nostre poeta des dels primers versos que li envia. Convindrà veure un parell d'exemples dels comentaris i valoracions que fa sempre Alcover quan rep els poemes de Ruiz i Pablo. La primera referència que trobam és en una carta datada el juny de 1903, vegem-ne un parell de paràgrafs:

“Se dedica usted ahora a los versos y a la pintura al óleo... En cuanto a los versos, me alegro de tener esto menos que envidiar a usted, proque yo que he versificado tanto en medio de la prosa que domina en todas las esferas, la literaria inclusive, admiro a los prójimos que no han tenido trato alguno con la musa... Pero puesto que al fin prevarica usted y se hace de los míos, no sirva esto para abandonar el cultivo de la prosa castellana, ya que tan completa posesión del lenguaje ha logrado usted. Apruebo que en poesía opte usted por el catalán”.

No sembla que Ruiz i Pablo hagués comentat res a Alcover d'aquell volum de poesies en castellà de l'any 1886, del qual, amb el pas dels anys i en eixamplar el seu propi món literari, és molt probable que l'escriptor no estigués gaire satisfet. Aquí Alcover el saluda com un autor que comença de bell nou a escriure poesia i li diu, en una carta de desembre del mateix any: “He leído con gusto los versos catalanes que me envió. Son todos discretos y de agradable lectura”.

Però no és fins a la publicació del volum *Poesies* de l'any 1911 que Alcover, en carta datada l'abril de 1912, li fa un elogi sense reserves dels poemes i destaca l'evolució que ha fet el poeta en aquests anys:

“Noto en él visible adelanto respecto de sus anteriores ensayos en nuestra lengua. Hay espontaneidad, dulzura y algo así como la respiración de su alma revelada en suave cadencia. Va usted sacudiéndose, y hace bien, la influencia de lo que había de circunstancial en la retórica floralesca, para atenerse a su propio sentimiento”.

A més de l'evolució natural, fruit del coneixement dels poetes del seu temps i de les lectures, el canvi de llengua i la successió de causes doloroses permeten, a la fi, que Ruiz i Pablo aconseguixi treure el seu jo poètic més autèntic i vegi la necessitat de depurar els seus poemes de retòriques buides i de llenguatges grandiloqüents. El volum de 1911 constata aquesta important evolució poètica que s'hauria incrementat, sense cap dubte, amb el temps.

Les poesies de l'any 1911

“Aquest manat de composicions se publiquen per la bona voluntat d'uns quants amics de Maó, que, per amor i devoció a les lletres, m'han forçat, dolçament forçat, a que les hi donàs per a fer-ne un llibre. Jo no les hauria publicades mai, més ells han trobat que són dignes de tanta finesa i cortesia i no els hi volgut llevat la il·lusió...

Jo no les havia escrites per açò, per fer-ne llibre; jo les havia escrites i... perdudes, de tal manera que ara qui les he volgudes aplegar, he hagut de registrar tots els racons de ma memòria i a poc a poc reconstruir-les”.

Aquests fragments pertanyen al començament del pròleg, signat el setembre de 1910, que escriu Ruiz i Pablo al volum *Poesies*, publicat a Maó un any més tard. Més endavant explica que durant molts anys “moltes altres poesies he compostes; mes ¿qui es recordaria d'elles?” i que les que figuren al llibre les ha pogudes recordar o escriure durant les nits que vetlava el seu fill Manuel que finalment moriria. Ens trobam, per tant, amb un Ruiz i Pablo cansat i trist que amb aquesta mort perd “les poques il·lusions que em quedaven”.

Contrasta la humilitat d'aquest pròleg escrit als 45 anys amb l'altivesa del que escriví quan en tenia 21 per al volum de poesies en castellà. La vida ha estat difícil per al nostre escriptor i, a més, la maduresa i l'autoexigència, el coneixement dels nostres poetes, l'amistat i confiança amb Joan Alcover, l'estat d'ànim, en fi, han de pesar a l'hora de donar a impremta uns poemes que ell confessa haver escrit sense pensar a publicar-los. I tanmateix, són aquests poemes, d'una gran dignitat, amb l'alenada d'un jo poètic que no trobàvem abans i una llengua literària amb ambició, els que el faran més conegut en l'àmbit de la nostra cultura. Amb aquesta obra, a més, Ruiz i Pablo omplia un gran buit i es convertia en el poeta menorquí més important del seu temps.

El volum *Poesies* va ser saludat amb elogis per diversos escriptors. Ja hem vist les paraules que li dedicà Joan Alcover. També Costa i Llobera escriuria al *Bolletí del Diccionari de la llengua catalana* una crítica molt positiva, de la qual citaré uns fragments:

“no havia cuidat l'autor de recollir aquests composicions disperses fins que s'hi és vist obligat per la dolça pressió dels seus amics. A ells correspon, per tant, bona part de la felicitació que mereix en Ruiz i Pablo per haver fet sentir la veu de Menorca dins el concert de la poesia catalana.

I per cert que la veu de Menorca, encara que no acostumada, s'hi fa sentir bellament... La forma és correcta, indicant profitoses lectures dels mestres contemporanis. La llengua s'hi mostra culta i literària, sense deixar d'oferir discret caràcter menorquí dins la tonalitat catalana. Sols en la prosòdia notam qualche poc de castellanisme en les diftongacions...

No tenim més que aplaudir sense reserves un llibre qui senyalarà amb pedra blanca l'ingrés dels menorquins a l'aplec ja prou lluit dels poetes catalans.”

El juliol de l'any 1912 el diari *La voz de Menorca* reproduïa un article molt elogiós publicat a *La Vanguardia* per Manuel de Montoliu que enviava els seus articles des d'Alemanya. Crec que paga la pena citar-ne uns quants fragments:

“El poeta menorquí, al llegar a la mitad del camino de la vida, cediendo a los ruegos de la amistad sale de su obscuridad decidiéndose a publicar un libro de poesías catalanas; y el que hasta ahora se había ganado un puesto como hábil prosista dentro de la literatura castellana, sube de repente a una altura mucho mayor como poeta en catalán. La revelación de su genio poético ha sido tanto más sorprendente, cuanto que él mismo no creía absolutamente en él, como viene él mismo a confesar tácitamente en el prefacio a sus *Poesies*.”

Montoliu destacada diversos poemes, però d'entre tots el que li mereix més alta consideració és el titulat “Pàtria”:

“La evocación del poeta es de una magia tan poderosa, que llega a adquirir caracteres de realidad y nuestros ojos después de leer el último verso parecen despertar de un sueño poblado de imágenes luminosas”.

“Con el libro de *Poesies* de Don Àngel Ruiz y Pablo revive aún llena de vigor y lozanía toda una etapa hoy casi desaparecida de nuestra poesía, la representada por la escuela clásica mallorquina... es consolador confirmar con este modesto libro que la belleza legítima, sea de la escuela que sea, está por encima de la fluctuación incesante de la moda literaria.”

Per acabar la ressenya només li retreu, com Costa, els defectes tècnics que presenta la seva mètrica, corregibles fàcilment “con sólo que el poeta tenga plena conciencia de su dignidad”, però l'elogi del llibre és incondicional.

Fidelitat als principis estètics

En el volum *Poesies*, l'escriptor recull poemes de diverses èpoques i per tant ens trobam amb estils diferents que posen de manifest l'evolució de l'autor. Des del primer que va escriure en català als 18 anys “Sa guiterra” fins a “La nova pàtria” o “Patern amor” hi ha no només la distància en anys, sinó també en estil i en consolidació d'una veu pròpia, sempre, açò sí, a partir d'uns mateixos plantejaments estètics i d'acord amb en els principis del catolicisme més estricte.

Hem citat ja el poema “L'exèrcit de l'ideal” en què Ruiz i Pablo expressa clarament la seva poètica, com es pot veure en la següent estrofa:

“Ja passen les magnífiques cohorts de la Bellesa,
 los fronts vessant-ne glòria, los ulls fixos al cel;
 la humanitat contempla sa màgica grandesa
 i espolsa les cadenes amb què la tenen presa...
 però son cor no s'alça; ne té aquí baix la rel.
 I aquell és sol lo lliure, el qui eixa rel rebassa
 i romp les lligadures, i s'alça sobre el llim:
 el qui sobre los vicis sense tacar-se passa,
 qui posa amunt la pensa i amb cor encès traspassa
 la llum de lo sublim.”

La bellesa i l'excel·lència, per arribar a l'expressió més sublim, han de passar per sobre el fang i el vici, han d'espolsar-se les cadenes que les tenen lligades a la condició humana i arrabassar la rel per enlairar-se cap a la llum. La bellesa no pot ser mirall del pecat ni de les febleses de l'home, ni arrossegar-se en la carnalitat. Per açò les seves crítiques al modernisme i sobretot, com ja he comentat, el rebuig al naturalisme de Zola i a la literatura francesa.

Potser per aquest ideal de bellesa, en l'obra de Ruiz i Pablo, com ja he dit, no hi ha pràcticament poesia amorosa, ni, especialment, cap tipus de sensualitat. L'amor sembla que ha d'aixecar-se també per damunt de la crida de la carn i, en ell, només s'arriba a la màxima expressió humana quan és l'amor cap als fills, que s'expressa en diversos poemes i que arriba assolir una gran fondària a “Amor patern”:

“Mes aquest alt amor i sens mesura
 me fa témer per tu; te miro créixer
 amb dolor meu. Oh cels, si jo podia
 la mà aturar del temps que tot ho arrasa
 i conservar-te aixís, en la gloriosa
 innocència d'infant, el goig de viure!”

Però l'amor del món, aquell que era sens mesura per Ausiàs March, Ruiz i Pablo només el pot contemplar fora de la passió. És molt clar en el poema “Amor ideal”, quan la passió es manifesta només en una mirada:

“Dalt la popa del vaixell
 se trobaren los ulls d'ell
 amb los ulls de la ignorada...”

Què durà aquella mirada?
 Un instant, una alenada,
 que per llur sort o dissort,
 en aquell moment, la nau,
 fent sonar son crit de brau,
 entrava rugint al port.”

La parella ja no es tornarà a trobar, però sempre es mantindrà la flama d'aquell amor, un amor que és ideal perquè no arribarà a concretar la seva passió:

“Fins la vellesa i la mort
ne van portant lo record
d'aquell instant sens igual,
i en ses hores d'enyorança
ploren la morta esperança
d'un puríssim ideal”.

La passió, la sensualitat, i especialment la promiscuïtat poden rompre la bellesa més alta que es torna amarga quan es veu arrossegada per la carnalitat, per l'amor mundà. Vegem la transformació en el poema “La copa trencada”

Abans:

“Escampava fragàncies exquisides,
flaires divines, suavitats carnals;
i entre els clavells dels llavis espargides
les castes alegries virginals”

.....

Després:

“És la culpa carnal, la qui segella
el front i els llavis de qui en tasta el fruit...
La misteriosa flaire de donzella
de tu, per sempre, pobra dona ha fuit,”

Els temes bíblics

Un aplec important de poemes, una tercera part del llibre, són de caràcter religiós o bíblic. Pel seu catolicisme, però també a causa de les adversitats de la vida, Ruiz i Pablo cerca la consolació en els passatges bíblics i en els patiments soferts pel redemptor. També Joan Alcover, més endavant, cercarà en la Bíblia inspiració i consol davant les desgràcies familiars i escriurà, amb més alçada literària, el seus poemes bíblics. I no és d'estranyar que del volum de 1911 siguin aquests els poemes que més agraden a Alcover, com confessarà a Ruiz i Pablo en una carta: ¿Qué poesías me gustan más? Paréceme que las de carácter piadoso, y entre éstas las inspiradas en temas bíblicos.”

Una part important d'aquest poemes són d'inspiració mariana, de fet, i com el mateix autor ens indica, les escriu com una forma de demanar a la mare de Déu que retorni la salut al seu fill: “Sonet”, “La humilitat de Maria”, “Al dolcíssim cor de Maria”, “Lo sant nom de Maria”, “Lo naixement de Maria” o “La bellesa humana de Maria”, formen aquest conjunt en què el poeta canta l'amor místic que sent per la figura de Maria que tant va partir de veure el seu fill

crucificat i en canta la bellesa més excelsa, com en la tendresa d'aquests versos de "Lo càntic de Simeó":

"Jerusalem no ha vista jamai dona tan bella:
és blanca com los lliris i com la neu és pura;
la gent que surt del Temple, per veure-la es detura
com al passar el llambre de lluminosa estrella.

De la bellesa pura ne sembla l'ideal;
per beneir-la es mouen los llavis i sospiren;
son mantell i sa túnica pareixen, als que els miren,
sagrades vestidures de majestat reial."

Entre els poemes més coneguts del volum hi ha els que expressen el sentiment de pàtria, l'amor del poeta cap a la seva illa que, en els darrers anys de vida, es veurà obligat a sentir des de l'enyorança. "Pàtria" i "Menorca" són els poemes emblemàtics d'aquest sentiment que, més líric en el primer, pren aires èpics en el segon, tan bellament musicat per na Maria Àngels Gornés, i que mostra la influència que sobre Ruiz i Pablo exerceix la poesia de Costa i Llobera i en aquest cas, un dels més característics del poeta mallorquí, "Lo pi de Formentor". Vegem el tema central d'aquest poema:

"Oh, sí, que quan a lloure bramulen les ventades
i sembla entre l'escuma que tombi el seu penyal,
llavors ell riu i canta més fort que les onades
i, vencedor, espolsa damunt les nuvolades
sa cabellera reial."

Ruiz i Pablo, que escriu també "Menorca" en versos alexandrins, desenvolupa així aquest tema:

"La vésseu quan l'investen furioses les onades
i brama damunt ella el nord o bé el mestral!
Del blanc polsim de l'ona se n'alcen nuvolades
qui com espessa boira cobreixen el penyal.

I ella s'espolsa i lluita, com perseguida fera,
i per ses mil cavernes rugeix furiosament:
el front alça, i els braços estesos guaita, espera,
i es van ona per ona sobre son pit desfent.

I venç sempre. Humiliada llavors la mar sospira
i canta i l'enamora besant sos penyalars,
i el vent tota la daura amb so de dolça lira,
portant-li, amb olor d'algues, perfum de tarongerars.

Podem veure, de passada, un des errors més recurrents en la mètrica de Ruiz i Pablo que consisteix en la diftongació errònia de la vocal feble seguida de forta quan hi ha d'haver hiat i

que produeix versos que rompen el metre del poema: és el cas del segon hemistiqui del primer vers citat “furioses les onades” no en resulten set síl·labes en lloc de les sis que correspondrien. Per altra part, observem la cura en el recompte sil·làbic de Costa que evita la sinalefa després de consonant muda: “i, vencedor, espolsa damunt les nuvolades”.

El llibre es completa amb altres poemes de caràcter líric com “La vella filosa”, que ja hem citat, “Materna” que canta l’amor de la mare en aquella velleta que “Cada dijous de matí, / quan senyalava el vigia / amb son vermell banderí / que el vapor correu venia” anava a la barana per esperar el seu fill que ningú no gosava a dir-li que era mort, “Incertitud”, “Tardor”, “A una tràgica”... i també romanços com “Lo cabdill”, “Reials follies”, “Na Patarrà” o “Lo sant Cristo de l’Hospital” que recullen llegendes menorquines. Entre els poemes lírics hi ha “Primavera” on es pot apreciar la influència, en aquest cas, de Joan Alcover en el poema “La Relíquia” com ja féu notar Joan F. López Casasnovas en el seu estudi de referència, i que aquí hem citat diverses vegades, publicat a la revista *Faig* l’any 1976:

Escriu Alcover:

“Somni semblaria
el temps que ha volat
de la vida mia...”

I Ruiz i Pablo:

“¿Com haveu volat
anys de ma infantesa...
... els anys que he perdut,
el bé que és passat
de la vida mia...”

Comenta López Casasnovas: “**Primavera** no te la colpidora ferida del temps passat, irretornable a l’elegia d’Alcover, ni la seva volada inspiració ni la riquesa de registres formals, però així i tot hi trobam el mateix marciment, la mateixa nostàlgia d’un temps esbucacat que pren dimensió nova a la vista del present dels dos poetes”.

Com ja ha estat posat de manifest, un dels temes recurrents en aquests poemes és el de la lluita . No debades Ruiz i Pablo va haver de lluitar des d’infant contra les adversitats que li presentà la vida a la vegada que mantenia un esforç molt gran i continuat en l’estudi i la formació que no va poder obtenir d’una carrera universitària. És en aquest sentit admirable la tenacitat i la voluntat de l’escriptor que, tot i “abrigar(-se), com un escut, amb la seva daurada mitjania”, com deia Llorenç Riber, no va renunciar mai a fer la seva obra amb honestedat i vocació irrenunciable. Ja hem vist la lluita al poema “Menorca”. Vegem altres exemples on queda açò queda ben explícit:

“La Falconera”: “la fermesa titànica m’inspira / valor per resistir en eixa eterna / lluita amb l’adversitat despietada”.

“Lo Talaiot”: “Salut, noble gerrer! Ta fortaleza / ha vençut de los temps, i ta grandesa / no minva, ni s’enruna, ni decau.../ Infondeix en mon cor ta força augusta / per a lluitar com tu amb la sort adusta / amb la fermesa heroica de la pau!

El llibre es tanca amb el poema que Ruiz i Pablo dedica a la mort del seu fill Manuel, en què el poeta amb el seu jo més íntim i la veu més personal, expressa l’immens dolor de la pèrdua amb una puresa expressiva que ha superat ja qualsevol sentimentalisme. El poeta ens parla amb el cor traspasa per la pena, però des de l’acceptació cristiana. A la manera de Job, Ruiz i Pablo no es rebel·la i cerca en les pròpies mancances l’origen de la seva creu personal:

“¿Com ne tenc de gosar, jo, de gaubança
pensant que aquell infant ja no és aquí?
Jo no li planc, la benaventurança...
Jo no plor, no, per ell; jo plor per mi.

Senyor, Senyor, jo vos ne faç ofrena,
d’aquest dolor que m’ha robat la pau.
Si ell no havia pecat, meva és la pena.
Per quin de mos pecats me flagel·lau?.

El dolor, aquest dolor profund, és present en tota l’obra del poeta. N’és potser una de les característiques més destacades. Ja l’hem vist en diferents poemes. En posarem només dos exemples més, un de la primera època i l’altre de la darrera:

Del llibre de 1886, “Mater dolorosa” que pren el tema del dolor de Maria als peus de la creu:

“Que al veure los dolors d’aquella mare,
los dolors que jamai sofrí cap dona,
la terra mira dolorosa i trista
tot lo martiri aquell i també plora.”

L’altre exemple, és del poema “Patern amor”, un dels darrers publicats per Ruiz i Pablo:

“Un any! Un pas, per tu, cap a la joia,
i no és sinó al dolor. L’aspra pujada
d’aquest Calvari de la vida, prompte
començarà per tu i en ses espines
i pedregars, com jo, ‘niràs a trossos,
deixant-hi el cor, la vida i la innocència,
deixant-hi el cor, fill meu, i les entranyes”.

Darrers poemes

Després de *Poesies*, Ruiz i Pablo encara publica uns pocs poemes que van ser recollits en el volum *Obres completes* de l’editorial Selecta l’any 1961. En total són 9 poemes –dels quals 4 continuen amb la temàtica d’inspiració religiosa– en què el poeta aconsegueix la veu més personal i es desprèn de l’ampul·lositat que trobam a vegades en la seva poesia anterior.

Sense ja gaire temps, citarem uns pocs poemes. El primer, "Senyor!", un esplèndid sonet dins la millor tradició mística, dedicat a Crist crucificat, que em permetreu de llegir sencer:

"¿Com sou, Senyor, que dalt la creu clavat
encara me mirau amb tant d'amor?
¿Com sou, Senyor, que enmig de tal dolor
tant me voleu i me teniu pietat?"

¿Com dec ser jo que us he crucificat
i encara vinc cercant vostre favor,
i quan us deixo us torno a ser traïdor
i enfons la llança en vostre pit nafrat?"

Per a puntal de la flaqueza mia
m'oferiu amorosos a tothora
aqueixos braços en la Creu estesos;

i me deixau, per mon conhort, impresos
vostre esguard dolorós que amor implora,
vostra Creu, vostres claus, vostra agonia."

A "Complanta dels mals amics", el poeta recorda tots aquells que en el seu moment li giraren l'esquena quan abans, en les bones èpoques, l'enrevoltaven. Sens dubte, en aquest poema hi ha l'evocació del tracte que el poeta va rebre després de la fallida financera de l'any 11. Ara bé, si trobam queixa en els versos de Ruiz i Pablo, no hi trobam en canvi ressentiment:

"No hi ha verí dins ma ferida;
no us guard rancúnia, que la vida
és com vosaltres m'heu mostrat;
mes no us serà mai perdonada
la crudeltat d'haver mostrada
an els meu ulls la veritat".

Hi ha també el llarg poema "Patern amor" que ja he citat, "Trio" que és l'únic de temàtica amorosa i que adverteix, tanmateix, als amants que l'amor és només una il·lusió que ha de topar amb la realitat ("Tant més amor serà quant més absent, / que amor, que és mestre en tota idealitat, / sols sap preservar en ficció") o el dedicat a un cuirassat on tornam a trobar el tema de la lluita. Finalment hi ha "La nova pàtria" que Ruiz i Pablo dedica al seu fill, un poema escrit poc temps després de l'arribada a Barcelona, (segurament durant el 1912) ja amb el ferm propòsit de no tornar més a Menorca. Ho sabem per la carta datada el 19 de febrer de 1912 en què Joan Alcover li comenta els nous poemes que ell li ha enviat: "Las poesías que prefiero son *Patern amor* i *La nova pàtria*, muy dignas de ser premiadas"

Ruiz i Pablo puja amb el seu fill a Montjuic (o el Tibidabo) i li fa contemplar, estesa, la nova ciutat que els acull i que ara li serà ja la nova pàtria. La Barcelona on hauran de lluitar i estimar, però que per res podrà fer oblidar l'enyorança que sent el poeta per la Menorca que ha hagut de deixar. Per mi es tracta d'un dels moments més alts de la poesia de Ruiz i Pablo. Vegem-ne uns fragments:

“Ja hi som, dalt la muntanya. Tu volies veure la Pàtria. Mirar-la: la serra ondulanta s’estén i graciosa amb sos valls i sos cingles paorosos; el pla allà baix: tallant la mar esplèndida serenes platges i penyals altívols i més amunt i més enllà altres terres a l’altra part de les muntanyes blaves.

Contempla la ciutat, l’urb orgullosa, com s’estén per la plana i amunt puja, com volta la muntanya i al mar roba espai, com si frisosa i atrevida volgués omplir-ho to, mars i muntanya;

....

Jo ja la tinc, la meva pàtria; un dia la sort me’n va arrencar...

Jo no en vull altra i si an aquesta estimo mai serà prou per arrencar de l’ànima la recordança de la pàtria mia.

Mes tu qui obres els ulls ara a la joia, al món, al pler, al dol, a l’esperança, besa la terra i pren-la, te la dono jo ara per sempre com a pàtria nova....

I ara anem a lluitar i amar en ella.”

Com deia al començament, la celebració del 150è aniversari del naixement de Ruiz i Pablo, no només haurà servit per recordar l’escriptor, sinó, sobretot, per aprofundir en el coneixement de la seva obra i de la seva biografia, i en aquest coneixement es farà més difícil que es pugui manipular o utilitzar interessadament la seva figura. Tornant al gènere objecte d’aquesta conferència, podem concloure que Ruiz i Pablo no va ser un poeta de l’alçada de Joan Alcover o Costa i Llobera, dos dels seus referents, però va ser un poeta honest, fidel a si mateix i d’una gran dignitat, que va merèixer el reconeixement, el respecte i els elogis dels cercles literaris de la Barcelona del seu temps. Com a poeta en llengua catalana, deixats de banda el costumisme i el dialectalisme de la seva prosa, és on va mostrar una més gran ambició literària. Per a Menorca va representar el punt d’inflexió després del desert del segle XIX i va situar l’illa en el lloc que li corresponia dins el conjunt de les lletres catalanes.

Bibliografia

- Joan F. LÓPEZ CASASNOVAS: "La poesia d'Àngel Ruiz i Pablo". Revista *Faig*. Manresa, 1976.
- Josep M. LLOMPART: *La literatura moderna a les Balears*. Ed. Moll, Palma, 1964.
- Francesc de B. MOLL: "En Ruiz i Pablo, poeta i prosista menorquí". *Revista de Menorca*. Juliol-Setembre, 1965)
- Josep M. QUINTANA: *Regionalisme i cultura catalana a Menorca (1888-1936)*. Publicacions de l'abadia de Montserrat, Barcelona, 1998.
- Manuel de MONTOLIU: "Poesies de Angel Ruiz Pablo". *La voz de Menorca*, 3-07-1912. (Dins Biblioteca Virtual de Prensa Histórica)
- Josefina SALORD: "De l'agre de la terra de Miquel Costa i Llobera i l'"Art regional", segons Àngel Ruiz i Pablo". Dins *El segle XIX a Menorca (Miscel·lània)*. **Estudis baleàrics núm. 78/79**. IEB, Palma, 2004.
- Josefina SALORD: "La consagració mancada d'un escriptor menorquí dins la literatura catalana". UCE, 2006.
- Miquel À. CASASNOVAS. *El segle XIX a Menorca. Una primera aproximació*. Dins *El segle XIX a Menorca* (Op. cit.)
- Lluís CASASNOVAS MARQUÈS. *Antologia poètica menorquina*. Ed. Red Comercial del Noroeste, León, 1963.
- Joan ALCOVER. "Cartes a Àngel Ruiz i Pablo", dins *Obres Completes*. Ed. Selecta, Barcelona, 1951.
- Àngel RUIZ I PABLO. *Poesías*. Impremta Fàbregues, Maó, 1886.
- Àngel RUIZ I PABLO. *Poesies*. Imp. de Sucesores de Parpal, Maó 1911
- Àngel RUIZ I PABLO. *Obres completes*. Ed. Selecta, Barcelona, 1961.